

SIYOSIY JARAYONLARDA SIYOSIY MANIPULYATSIYALARNI AMALGA OSHIRISHDAGI SIYOSIY TEXNOLOGIYALAR

Elyorbek Atavullayev
mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada siyosiy manipulyatsiyalarni amalga oshirishda foydalaniladigan siyosiy texnologiyalar, shuningdek, ular orqali siyosiy jarayonlarga ta'sir etish usullari haqida fikr yuritilgan. Bundan tashqari, siyosiy manipulyatsiyaning ahamiyati va oqibatlari to'g'risida o'z ilmiy qarashlarini bayon etgan olimlarning mulohazalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: siyosiy manipulyatsiya, siyosiy texnologiya, saylovoldi kampaniya, manipulyator, destruktiv, internet texnologiyalari, targ'ibot.

Abstract: This article discusses the political technologies used in the implementation of political manipulations, as well as the ways of influencing political processes through them. In addition, the opinions of scientists who expressed their scientific views on the importance and consequences of political manipulation are presented.

Key words: political manipulation, political technology, election campaign, manipulator, destructive, Internet technologies, propaganda.

Manipulyatsiya tarixini o'rgangan olimlar uning qadim zamonlardan buyon turli xil ko'rinishlarda, shakl va uslublarda qo'llanib kelayotganini qayd etishgan. Jumladan, qadimgi shumer xalqlari mavjud afsonalar va diniy qarashlar orqali qabila boshliqlar yoki hukmdorning siyosiy hokimiyati va vorisiyligini legitimlashtirishgan, qadimgi Yunonistonda ham aholi nutq va mantiqiy fikrlar orqali manipulyatsiya qilinib, g'oyaviy ta'sir o'tkazilgan, qadimgi Rimda esa og'zaki siyosiy reklamalar orqali fuqarolarning hokimiyatga bo'lgan ijobiy munosabati shakllantirib borilgan.

XX asrga kelib, G'arb tadqiqotchilari ushbu sohani alohida o'rganishni boshladi, hamda jamoatchilikni manipulyatsiya qilish yuzasidan bir qancha tadqiqotlar olib borildi va uni nazariy jihatdan asoslab, yangi texnologiyalarni qo'llana boshladi.

Birinchi jahon urushi davrida radio reklama, siyosiy multfilm, fotosurat yoki siyosiy plakatlar siyosiy manipulyatsiyaning asosiy vositasi sifatida qayd etilgan. O'tgan asrning 20-yillarida esa avstriyalik olim Zigmund Freydning psixoanaliz haqidagi ta'limoti katta shuhrat qozongan. U tomonidan yaratilgan yangilikdan Hitler hukumati ham inson instinktlariga yashirin murojaat qilishda, axborot urushlarini

tashkil qilishda samarali tarzda foydalangan¹. Bir soʻz bilan aytganda, fashizm targʻibotchilari gʻoyaviy qoʻporuvchilik targʻibotining haqiqiy va dahshatli namunalarini yaratganlar.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda amerikalik reklama mutaxassisi E.Dixter taʻkidlaganidek, Amerika Qoʻshma Shtatlaridagi reklama agentliklari eng ilgʻor “jahon psixologiyasining laboratoriyalari”ga aylantirilgan². Keyinchalik Dixterning muvaffaqiyati uning siyosiy elita nazariga tushishiga sabab boʻladi va u 1960-yilda J.Kennedining saylovoldi kampaniyasini muvaffaqiyatli oʻtkazilishida ishtirok etadi.

Oʻz navbatida, rossiyalik olim M. Kalashnikov “Reklama va TV yangiliklar dasturlari”ni yaratish niqobi ostida AQSH matbuot, televideniye va internet orqali jamoatchilik ongini manipulyatsiya qilish texnologiyasini ishlab chiqqanini qayd etib oʻtgandi³.

Hozir zamonaviy tadqiqotchilar siyosiy manipulyatsiyani siyosiy harakatning asosiy motivi sifatida koʻrishmoqda. Maʼlumki, har qanday manipulyatsiya muayyan bir eʼtiqod yoki imtiyozlarni shakllantirish uchun maʼlum bir yaqinlik, illyuziya, koʻrinmas mexanizm, onga psixologik taʼsir koʻrsatish bilan tavsiflanadi.

Sergey Kara-Murza “Ongni manipulyatsiya qilish” deb nomlangan kitobida turli olimlar tomonidan qilingan manipulyatsiyaga bir nechta taʼriflarni beradi.

G.Frankening fikriga koʻra, siyosiy manipulyatsiya “yashirin tarzda ishlab chiqarilgan va shuning uchun u yoʻnaltirilgan shaxslarning zarariga boʻlgan ruhiy taʼsirdir”. G.Shillerning fikricha, “manipulyatsiyaning muvaffaqiyati manipulyatsiya qilinayotgan shaxslar sodir boʻlayotgan hamma narsa tabiiy va muqarrar ekanligiga ishonganida kafolatlanadi”⁴.

“Siyosiy manipulyatsiya” lugʻatlarda “manipulyatorning manfaatlarini amalga oshirish yoʻlida uning irodasi orqali insonlarning siyosiy ongi va xulqini yashirin tarzda boshqarish jarayoni” sifatida qayd etilgan. Yaʼni “Siyosiy manipulyatsiya – jamoatchilik fikri va siyosiy xulq-atvoriga taʼsir qilish jarayoni, odamlarning siyosiy ongini va xatti-harakatlarini hokimiyat yoki muayyan ijtimoiy kuchlar uchun toʻgʻri yoʻnalishga yoʻnaltirish uchun yashirin boshqarish bilan ifodalanadi”⁵.

Masalaning siyosiy tizimga bevosita taʼsir etadigan jihati shuki, ayrim destruktiv kuchlar tomonidan aholining siyosiy manipulyatsiyasi kuchayishi ommaviy

¹ Зигмунд Фрейд и основы психоанализа.17.07.2016. // <https://worldme.wordpress.com/2016/07/17/зигмунд-фрейд-и-основы-психоанализа/>.

² The history of advertising, Lic. Daymette Montenegro Morales Universidad de Matanzas “Camilo Cienfuegos”, Vía Blanca Km.3, Matanzas, Cuba. 2012.

³ Василий Авченко. Теория политического манипулирования в современной России. // <https://psyfactor.org/lybr5.htm>.

⁴ Г.Шиллер. Манипуляторы сознанием. – М., 1980.

⁵ Шавардова Е.Ю. Принципы и особенности современного манипулирования в политике. Севастопольский государственный университет, Институт общественных наук и международных отношений Севастополь, Республика Крым, Россия, 2021.

noroziliklardan rangli inqiloblargacha olib kelishi mumkin. Misol sifatida “Arab bahori”, shuningdek, postsovet mamlakatlari hududida yuz bergan turli rangli inqiloblarni keltirish mumkin.

Siyosiy manipulyatsiyaning maqsadi hokimiyatni qo‘lga kiritish, amalga oshirish va saqlab qolishdir. Rivojlangan jamiyat hayotining hozirgi bosqichida bu maqsadlarga saylov orqali erishiladi.

Tadqiqotchi V.Amelinning so‘zlariga ko‘ra, siyosiy manipulyatsiya quyidagi operatsiyalarni o‘z ichiga oladi:

– ijtimoiy ongga ma’lum bir guruh uchun kerakli mazmundagi obyektiv ma’lumot niqobi ostida joriy etish;

– qo‘rquv, xavotir, nafrat va boshqalarni qo‘zg‘atadigan jamoatchilik ongining og‘riqli nuqtalariga ta’sir qilish;

– e’lon qilingan va yashirin rejalarni amalga oshirish, unga erishish uchun manipulyator o‘z pozitsiyasini jamoatchilik fikrini qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘laydi⁶.

Yevropalik tadqiqotchilar N.Marchal va N.Liza-Mariya “jamoatchilik fikrini siyosiy manipulyatsiya qilish fuqarolarni qutblashtirish, o‘z shaxsiy siyosiy mavqeyini yaxshilash va siyosiy raqibga zarar yetkazishga bo‘lgan urinishlarda namoyon bo‘lishini”⁷ ta’kidlab o‘tadi.

Siyosiy manipulyatsiyani tadqiq etishda mutaxassislar uni 3 guruh – salbiy, ijobiy va neytral ahamiyatga ega jarayonlarga ajratadilar.

Siyosiy manipulyatsiya destruktiv holat ekanligini ilgari suruvchi yondashuvning tarafdorlari (S.Kara-Murza, Dotsenko, G.Shiller, T.Van Deyk) o‘z ilmiy qarashlarini siyosiy manipulyatsiyaning quyidagi o‘ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi bilan asoslashga urinadilar:

– siyosiy manipulyatsiyaning yashirin xarakter kasb etishi;

– manipulyatsiya qilishdan manfaatdor subyektning mavjudligi;

– siyosiy manipulyatsiyani amalga oshirishning keng metodlar arsenali va texnologiyalariga ega ekanligi;

– siyosiy manipulyatsiyaning ijtimoiy me’yorlarni izdan chiqarishga olib keladigan destruktiv hodisa sifatida namoyon bo‘lishi;

– siyosiy manipulyatsiyaning o‘z xarakteriga muvofiq yashirin hodisa sifatida o‘zining ta’sir obyektiga ziyon yetkazishi.

Bundan tashqari, siyosiy manipulyatsiya so‘nggi yillarda “yumshoq kuch”ning alohida vositasi sifatida ham e’tirof etilmoqda.

⁶ Амелин В. Социология политики. М.: Наука, 2009. 174 с

⁷ Житникова Т.А. Политическое манипулирование: суть и механизмы защиты // Молодой ученый. – 2014. – № 6 (65). – С. 620-623. – URL: <https://moluch.ru/archive/65/10729/>

Bugungi kunda destruktiv siyosiy manipulyatsiyaning yangi shakllari vujudga kelgan bo‘lib, ularning ko‘pchiligi “yangi mediaformatlar”: Internet-OAV, Internet-TV, Internet-radio, mobil TV, Internet-bloglar, Internet-auditoriya uchun mo‘ljallangan kino va filmlar, ijtimoiy tarmoqlar (“Facebook”, “Twitter”, “VKontakte” va h.k), messenjerlar (“Telegram”, “Viber”, “What’s app”), virtual jamiyatlar, virtual o‘yinlar, umuman olganda, internet-texnologiyalarning rivojiga asoslanadi.

Bundan tashqari, hozir “siyosiy manipulyatsiya” bilan birga, “internet manipulyatsiya” atamasi ham keng qo‘llanilib, u o‘zida siyosiy manipulyatsiyaning aynan internet orqali amalga oshiriladigan shakllarini qamrab olmoqda. Xususan, mazkur atama o‘zida “ijtimoiy tarmoqlar va avtomatlashtirilgan ssenariylar algoritmi kabi raqamli texnologiyalardan tijorat, ijtimoiy yoki siyosiy maqsadlarda foydalanishga aloqador harakatlar” yig‘indisini ifodalaydi.

Buyuk Britaniyaning Oksford universiteti tomonidan chop etilgan “The Global Disinformation Order – 2020: Global Inventory of Organised Social Media Manipulation” tadqiqotiga ko‘ra, yolg‘on axborotlar tarqatish va siyosiy targ‘ibot orqali insonlar ongini manipulyatsiya qilishda xususiy firmalarning ishtiroki o‘zib bormoqda⁸.

Ushbu tadqiqotida ijtimoiy tarmoqlar orqali manipulyatsiyani amalga oshirishning tashkiliy shakllari sifatida quyidagilar keltirib o‘tiladi:

- davlat organlari (Government Agencies);
- siyosatchilar va partiyalar (Politicians & Parties);
- shartnoma asosida ishlovchi xususiy pudratchilar (Private Contractors);
- fuqarolik jamiyati tashkilotlari (Civil Society Organisations);
- fuqarolar va ta’sirga ega (nufuzli) shaxslar (Citizens and Influencers).

O‘rganishlar natijalari bugungi kunda siyosiy jarayonlarga internet texnologiyalarning destruktiv ta’siri namoyon bo‘lishining quyidagi asosiy shakllari mavjud ekanligini ko‘rsatmoqda:

1) Amaldagi siyosiy boshqaruv (rejim) faoliyatining asossiz ravishda yoki noxolislik bilan tanqid qilinishi.

2) Jamiyatda ichki yoki transchegaraviy ijtimoiy-siyosiy tartibsizliklarni keltirib chiqarishga qaratilgan irqchilik, millatchilik, diniy (konfessional) murossasizlik, ayirmachilik (separatizm) mafkuralari targ‘ibotining kuchayishi.

3) Yoshlarning siyosiy jihatdan noto‘g‘ri ijtimoiylashuviga olib keluvchi axborot faoliyatini tashkillashtirish va shu orqali ularni destruktiv maqsadlardagi (aksilkonstitutsiyaviy) siyosiy safarbarlikka chorlash.

⁸ В 70 странах манипулируют общественным мнением в интернете. 27.09.2020. // <https://www.iksmedia.ru/news/5613010-V-70-stranax-manipuliruyut-obshhest.html>.

4) Aholi yoki uning biron-bir ijtimoiy qatlamini ruxsat olinmagan siyosiy norozilik aksiyalarini sodir etishga tayyorlab borish va undash.

Ma'lumki, internet texnologiyalarining rivojlanib borayotgan bir sharoitida hokimiyat uchun kurashish, uni ushlab qolish, taqsimlash va siyosatni internet makonida qo'llash yuzasidan axborotlar bilan ishlashning vosita va usullari yig'indisi bo'lib ularning destruktiv kuchlar tomonidan qo'llanilishi eng avvalo omma ongini manipulyatsiya qilishga bo'lgan axboriy intilishlarda namoyon bo'ladi.

Zamonaviy siyosiy jarayonlarga internet texnologiyalarining destruktiv ta'siri namoyon bo'lishining yuqoridagi asosiy shakllari turli destruktiv siyosiy texnologiyalar orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy siyosiy internet texnologiyalariga “Sock puppet”, “Overton oynasi”, “Twitter-inqilob”, “Band wagon”, “Faktoidlar” texnologiyasi”, “Name calling” kabilarni misol sifatida keltirish mumkin. Mazkur texnologiyalar XX asrning o'rtalarida AQSHning “Targ'ibotlarni tahlil qilish” instituti tomonidan shakllantirilgan bo'lsa-da, lekin ularning deyarli barchasi bugungi kunda internet makoni orqali aksariyat davlatlarning siyosiy informatsion amaliyotida turli maqsadlarda qo'llanilib kelinmoqda.

Yuqoridagilardan tashqari, hozir saylov va boshqa muhim siyosiy tadbir va jarayonlarda hamda inqirozli vaziyatlarda aholini manipulyatsiya qilishda bir qator ta'sirchan internet texnologiyalaridan ham foydalaniladi.

Mazkur texnologiyalar bugungi kunda internet makoni orqali aksariyat davlatlarning siyosiy amaliyotida turli maqsadlarda faol qo'llanilib kelinmoqda. Xususan, buning uchun AQSH, Yevropa mamlakatlari hamda ayrim MDH davlatlarida (Rossiya, Qozog'iston va h.) siyosiy texnologiyalar markazlari tashkil etilgan va ular turli fondlar orqali moliyalashtirib borilmoqda.

Destruktiv kuchlarga qarshi kurashish, siyosiy barqarorlikni ta'minlash, siyosiy hokimiyatni mustahkamlash, islohotlarga nisbatan fuqarolarning siyosiy xayrixohligi va xalqaro maydonda mamlakat imijini oshirishda bunday markazlarning o'rni juda yuqori hisoblanadi.

Xulosa sifatida ta'kidlaydigan bo'lsak, siyosiy manipulyatsiyadan konstruktiv maqsadlarda foydalanish, ular orqali turli siyosiy jarayonlarga ta'sir eta olish hamda siyosiy texnologlar faoliyatining tizimli yo'lga qo'yilganligi jamiyatdagi mavjud, shuningdek, endi paydo bo'lib kelayotgan muammolarga adekvat yechim topish va shu orqali aholi orasidagi norozi kayfiyatdagi fuqarolar soni o'sishining oldini olish, eng muhimi esa siyosiy hokimiyatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugun dunyoda kechayotgan geyosiyosiy o'zgarishlar, resurslarni qayta taqsimlash uchun kurash, mintaqaviy yetakchilik raqobati siyosiy manipulyatsiyaning siyosiy jarayonlarga ta'siri va unda foydalaniladigan siyosiy texnologiyalarni chuqur

o‘rganish, yangi zamonaviy texnologiyalarini yaratish va amaliyotga joriy qilishga bo‘lgan talabni yanada kuchaytirmoqda desak adashmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зигмунд Фрейд и основы психоанализа.17.07.2016. // <https://worladme.wordpress.com/2016/07/17/зигмунд-фрейд-и-основы-психоанализа/>.
2. The history of advertising, Lic. Daymette Montenegro Morales Universidad de Matanzas “Camilo Cienfuegos”, Vía Blanca Km.3, Matanzas, Cuba. 2012.
3. Василий Авченко. Теория политического манипулирования в современной России. // <https://psyfactor.org/lybr5.htm>.
4. Г.Шиллер. Манипуляторы сознанием. – М., 1980.
5. Шавардова Е.Ю. Принципы и особенности современного манипулирования в политике. Севастопольский государственный университет, Институт общественных наук и международных отношений Севастополь, Республика Крым, Россия, 2021.
6. Амелин В. Социология политики. М.: Наука, 2009. 174 с
7. Житникова Т.А. Политическое манипулирование: суть и механизмы защиты // Молодой ученый. – 2014. – № 6 (65). – С. 620-623. – URL: <https://moluch.ru/archive/65/10729/>
8. В 70 странах манипулируют общественным мнением в интернете 2020. // <https://www.iksmedia.ru/news/5613010-V-70-stranax-manipuliruyut-obs.html>.